

Recenzija

Išgyvenant tikėjimo stebuklą, arba apie
Regimantos Stankevičienės knygą
**ANTAKALNIO JĖZUS IR KITI STEBUKLINGOJO
JĖZAUS NAZARIEČIO ATVAIZDAI LIETUVOJE**
(Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017)

Parašyti recenziją fundamentaliam menotyros veikalui apie Antakalnio Jėzaus ir kitus Jėzaus Nazariečio atvaizdus Lietuvoje paskatino smalsumas pačiam tyrimo objektui – nedidelei procesijų skulptūrelei, kuri šiuo metu yra saugoma Antakalnio Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčioje. Tačiau paėmus veikalą į rankas

paaikškėjo, kad jame kalbama ne vien apie nuo vėlyvųjų viduramžių paplitusias paraliturginėse Didžiosios savaitės misterijose naudotas natūralistines, teatrinę iliuziją leidžiančias patirti ir išgyventi skulptūreles; vienos iš jų – po Europą ypač paplitusios ir malonėmis pagarsėjusios Madrido Jėzaus Nazariečio skulptūros – kopija buvo užsakyta Lietuvos trinitorių Vilniuje. Į Lietuvą iš Romos buvo pargabentos Madrido stebuklingosios skulptūrėlės veido ir plaštakos dalys (autorės priskirtinos Giovanni Lorenco Bernini sekėjui), iš kurių buvo sukonstruota vietinė rengiamoji skulptūra, įgijusi Antakalnio Jėzaus vardą ir netrukus ėmusi garsėti už Vilniaus ribų visoje buvusioje LDK teritorijoje. Šis atvaizdas buvo visiškai netikėtas: „veidas apimtas alpuliui artimos kančios ekstazės“, o statulos akys ir dantys, „siekiant natūralumo iliuzijos, inkrustuoti alebastru ir pusbrangiais mineralais“ (p. 43). Skulptūra tuo laiku reiškė kur kas daugiau – ji apėmė visą reiškinių, o jos aplinka – dar plačiau: nuo konkrečių ir atskirų bažnyčių, kuriose radosi šie atvaizdų sekiniai ir jų istorijos, iki dar platesnio reikšmių lauko – kulto ir jo paplitimo aspekto. Taigi, knygos pavadinimas su skulptūrėlės vardu – Antakalnio Jėzus – yra vėlyvesnės istorijos įvardijimas, o žodyje Lietuva nebetelpa ta galinga Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija, kurioje paplito šio atvaizdo sekiniai. Viena vertus, knygos pavadinimas tik apibūdina tyrinėjimo objektą, tiksliau – nurodo tik vieną kryptį, kurios nuosekliai laikomasi, o pats tekstas – tarsi gausus žinių aruodas, į kurį sukrito visa tai, kas nors koku aspektu siejasi su šia skulptūra. Taigi, turime išsamią mokslo monografiją. Pirmojoje teksto dalyje „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės trinitoriai ir jų Jėzaus Nazariečio atvaizdas“ pateikiama istorija apie trinitorių išpirktą Madrido Jėzų Nazarietį, belaisvių išpirkėjų ordiną, Madrido stebuklingojo atvaizdo kilmę, jo istoriją ir statulos tipologiją. Toliau pasakojimas persikelia į Lietuvą: kalbama apie Vilniaus Antakalnio trinitorius, Jėzaus atvaizdą ir jo kilmę, apie Švč. Trejybės bažnyčios ir vienuolyno istoriją, atvaizdą bažnyčios ikonografinėje programoje ir jo istoriją perkėlus į Antakalnio Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčią. Antrojoje knygos dalyje „Jėzaus Nazariečio pagerbimas – dalis Jėzaus Kristaus plėtros Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, skirtoje trinitorių Jėzaus Nazariečio kultui, kalbama apie Jėzaus Kančią ir Atpirkimą, Atpirkėjo Garbę ir Malonę bažnyčios atlaiduose, Gavėnios ir liturginių metų eigoje. Aptariamas Jėzaus kultas brolių skleidžiamame maldingume ir jų santykis su Švč. Jėzaus Širdies ir Švč. Trejybės brolių kultais. Trečioji knygos dalis „Jėzaus Nazariečio (Antakalnio Jėzaus) atvaizdai LDK žemių katalikų šventovėse“ išplečia aptariamo tipo atvaizdų paplitimą visoje LDK teritorijoje. Kruopščiai aprašomos grafinės atvaizdo kartotės ir visi kiti pagal paskirtį ir rūšį užfiksuoti Išganytojo atvaizdai – altoriuose, bažnyčių vidaus įrangoje, procesijų reikmenyse, fasaduose ir kitur. Išskiriamos ir vaizdžiai apibūdinamos ypatingos Antakalnio Jėzaus kartotės – statulos-marionetės ir statulos-relikvijoriai, kurie šiandienos žmogui jau kelia gilią nuostabą. Šios mokslo monografijos dalys yra taip

parašytos, kad kiekvieną jų galima skaityti atskirai neprarandant nuoseklumo. Tam pritardama dar rekomenduočiau daryti tam tikras pauzes tarp skaitomų dalių. Veikalą papildė beveik 100 p. apimties priedai – šaltinių publikacijos ir lentelės, kuriose fiksuojami įvairūs duomenys: visos Šv. Joakimo provincijos trinitorių bažnyčios, Jėzaus Nazariečio atvaizdai, brolijos, iškilmės, altoriniai ir nealtoriniai paveiksliai, procesijų altorėliai, vėliavos ir kita iš įvairių šaltinių surinkta ir patogiai skaitytojui pateikta medžiaga. Monografijoje publikuojami žemėlapiai, gausi vaizdinė medžiaga, tyrimas paremtas įvairiausiais šaltiniais ir literatūra, – ir visa tai sugulė į daugiau nei 500 p. apimties knygą, kuriai įveikti reikia atskiro profesinio pasirengimo. Džiugu žinoti, kad tai yra surinkta ir pagaliau (!) publikuota, kad yra prieinama besidomintiems ne vien mūsų šalies istorija, bet ir meno istorija apskritai, norintiems suvokti religinio atvaizdo specifiką, jo reikšmę pamaldumo ir kulto istorijoje, pirmavaizdžio ir kartotės, arba sakralaus atvaizdo sekinio, sampratą ir pagaliau, kaip vienas atvaizdas, šiuo atveju – Antakalnio Jėzus Nazarietis – gali nešti tokį galingą reikšmių, žinių ir istorinių faktų bagažą.

Šiandienos menotyros kontekste šis veikalas atrodo net kiek „pernokęs“, savo moksliniu įdirbiu bei apimtimi tarsi iškrentantis iš menotyros tyrimų konteksto. Tokių brandžių ir gerai „išnešiotų“ meno istorijos veikalų mes beveik nebesulaukiame, nes projektinis finansavimas skatina „greitą“ mokslą ir galutinį rezultatą – knygą. Ši monografija gali atrodyti senoviška, kaip iš ano laiko, nes pats objektas pradėtas tirti dar sovietmečiu: pirmasis autorės tekstas apie Antakalnio Jėzų buvo parašytas 1981-aisiais, kai religinis atvaizdas buvo laikomas atgyvenusiu reliktu, o pačiai autorei „egzaltuoto veido, audekliniais drabužiais aprenpta statula tuomet pasirodė keista, neskulptūriška, veikiau egzotiška, nei meniška“ (p. 8). Nepriklausomybė atnešė naujus vėjus meno istorijoje, atsivėrė draustų archyvų fondai, o su jais ir akys: ypač suintensyvojo Lietuvos bažnytinės dailės tyrimai, radosi nauja terminologija, metodai ir kitas sakralaus atvaizdo supratimas – atvaizdas kaip kulto objektas. Palaiapsniui vėrėsi kitos atvaizdo reikšmės teologinėje ir religinėje plotmėse bei sakralaus atvaizdo reikšmė su pirmavaizdžio ir kartotės dėmenimis. Šiuos ir kitus aspektus Regimanta Stankevičienė sėkmingai tyrinėjo ir skleidė savo pranešimuose bei publikacijose nuo 1992 m., beveik, pasak jos, „ketvirtį amžiaus“. Taigi, beveik du Nepriklausomos Lietuvos dešimtmečius pildomas ir plečiamas tekstas autorei atnešė ne vien mokslo laipsnį (2010 m. apginta disertacija „Antakalnio Jėzus: atvaizdas, kultas, kartotės“, vadovė Irena Vaišvilaitė), bet ir skatino dar labiau išplėsti savo žinias, pildyti, gilinti ir visaip „tobulinti“ patį Jėzaus Nazariečio atvaizdų tyrimą. Pasirodo, tyrimą galima plėsti be pabaigos, nes naujos publikacijos, nauji šaltiniai ar jų interpretacijos vis koreguoja tyrimo eigą, papildė ją naujais faktais. Jau šiandien po ranka esanti knyga drąsiai galėtų sudaryti tris rimtas studijas, tą savo pratarinėje pažymėjo ir pati monografijos autorė. Pavyzdžiui, Antakalnio Jėzaus statulai skirtas antrasis skyrius „tarsi savarankiška atvejo studija“ apima daugelį dalykų, tarp jų ir visą Antakalnio trinitorių bažnyčios ir vienuolyno statybos istoriją, sudėtingą interjero ikonografinį dekorą ir jo kaitą, ypač keičiantis epochoms ar bažnyčios savininkams. Skyrius tiesiog grūstė prigrūstas skaičių, datų, pavadinimų, reikšmių, galimos pirminės ir antrinės ikonografijos vizijų, jame pateikiama perstatymų ir remontų istorija ir kita; o ką jau bekalbėti apie gausiai išlikusią istorinę, archyvinę ir ikonografinę medžiagą, kurios aptarimas ir analizė padeda sukurti sudėtingą istorinį pasakojimą. Pateiktos žinios, rodos, su šiandienos realybe mažai ką beturi bendra – trinitorių ordino nebėra, karo belaisvių vaduoti neberekia, stebuklingas atvaizdas saugomas kitoje bažnyčioje, o Švč. Trejybės bažnyčia buvusioje Sapiegu valdoje ir dabartinių

Antakalnio penkiaaukščių apsuptyje atrodo lyg mažas inkluzas, stebinantis savo architektūros didybe, ir tarsi tampa niveliuotu LDK meno istorijos paveikslu, praradusiu pirminį savo sumanymą ir autentišką savo laiko aplinką.

Šią menotyros monografiją galime laikyti tam tikru pavyzdžiu, kuriame matyti, kaip keitėsi ir „augo“ menotyros mokslas, kokius iššūkius jis priėmė keičiantis santvarkoms, kaip ir kokia universalialia kalba gali prabilti vienas atvaizdas, sutraukęs galybę su juo susijusių fenomenų, kurių kiekvienas yra savaip reikšmingas. Pripažinsiu, nuosekliam monografijos skaitymui reikia kantrybės, atidumo, dėmesio. Dauguma dalykų tekste yra vienodai svarbūs ir nors kiek neatidus skaitytojas gali pasiklysti gausioje informacinėje medžiagoje; ji kartu su tyrėja kviečia keliauti po visą LDK teritoriją ir apžiūrėti bažnyčias, kuriose vienokiu ar kitokiu būdu atsirado įvairaus meninio lygio ir formos tiksliai datuoti Jėzaus Nazariečio atvaizdai. Atrodo, kad monografija savo apimtimi ir žiniomis pranoksta jos skaitytoją, tiksliau, liko nedaug meno istorijos profesionalų ar jos mėgėjų, kuriems ta medžiaga gali būti nesudėtingai įveikiama ir lengvai įsisavinama. Akivaizdu, kad knyga laukia savojo skaitytojo, kurį suvilios smalsumas giliau pažinti Lietuvos meno istoriją.

Perskaičius knygą, siūlau gyvai ir įdėmiai dar kartą apžiūrėti Antakalnio Jėzaus skulptūrą, ne vien suvokiant jos grožį ir reikšmę Lietuvos meno istorijai, bet ir atsiduodant pirminei šio atvaizdo paskirčiai – čia ir dabar išgyventi tikėjimo stebuklą. Tik siūlau negalvoti apie šią skulptūrą kaip nors *kitaip*, kaip tai atsitiko šio veikalų autorei, kurią „Antakalnio Jėzus nubaudė (o gal apdovanojo?) ir dėmesio atsiėmė su kaupu“ – trisdešimties metų triūso rengiant šį veikalą skaitytojams.

Jolita Liškevičienė

jolita.liskeviciene@gmail.com